

...ne more misel spremeniti se v pepel (Kajuh)

Od fašistične tiranije skozi 25 let trpljenja do bratskega sožitja

13. julija 1920 je fašizem s požigom Narodnega doma v Trstu dal znak za splošni napad na Slovence in Hrvate na Primorskem in v Istri, obenem pa tudi na vse demokratično misleče italijanske množice - iz skupnega trpljenja italijanskih in slovenskih množic se je porodila skupna borba in v bratstvu dosežena zmaga je temelj lepše bodočnosti obeh narodov

Boj fašizmu

Če hočemo uspešno graditi bodočnost, ne smemo pozabljati preteklosti. Doletole nas je premočno razočaralo, tako da je beseda pravica dobila za nas grenak prizvok. Kljub slovenskemu pregledanju naša oči pravice samoodločbe narodov smo bili po prvi svetovni vojni proti lastni volji in proti pričakovanju priključeni tuji državi. Glede na to, ki govori o pravici, se pogosto le sladka vaba, vzpodbuda za skrajni napor ljudskih sil za tuje koristi. In na vse razočaraje, ki so bili v tej vabi, je bilo treba, da se ne razočarajo, ampak da se sramotno pogazili obljube, slovensko izrečene pred vsem svetom.

Oropati smo bili politično samostojnost, a smo upali, da se bomo vsaj lahko svobodno kulturno izživljali. Te najosnovnejše slovenske pravice niso bile nikoli oспорovane niti narodom v kolonijah. Oboje nam je bilo plačati, ki so bili takoj prve dni okupacije nalepljeni na vseh zidovih, da bomo pod novimi gospodari uživali več pravice kot prej v Avstriji. Bilo nam je to zagotovljeno, tudi v rimski zbornici iz najvišjega mesta. Italija si je za svojo manjšino v Dalmaciji po pogodbi zagotovila vsa jamstva. Takih jamstev ona svojim slovenskim manjšinam ni dala. O njej ni bilo dovoljeno niti domniti, da bi država dala besede in da bi kot kulturna država slabo ravnila z narodnimi manjšinami.

Takrat je to morda res kdo verjel, danes to pišemo in beremo z grenkim nasmehom. Sile, iz katerih je zrasel fašizem, so bile v Italiji zelo močne že takoj s prvega početka. S sredstvi, s katerimi so razpolagale, in s svojo krutostjo so prevladale delovne množice, s katerimi smo upali ustvariti mirno sožitje. Fašisti pa niso iskali sožitja z nami, brezmejni sovražnosti jim je narekovala in sovražnost do nas. Bili smo jim v napotje pri zasledovanju njihovih imperialističnih ciljev za mejami, zato so nas zapisali narodnem poginu. To smo kmalu in vsak dan tuje občutiti. S požigom Narodnega doma v Trstu se je začelo najkrutejše preganjanje, ki ga je bila kdaj deležna katera koli narodna manjšina v Evropi.

Ne bom opisoval občutkov, ki so ob plamenih Narodnega doma prevzemali slehernega primorskega Slovenca. Bil je to udarec v obraz vsakemu čutu pravčnosti, smrti naša narodnega mira na tem ozemlju. Po nepeptani v prah so bile obljube o pravicah, kot da jih nikoli ni bilo. Zavedali smo se, da tisti plameni domovnjak začetek, ki nam ni bilo videti konca. Bil je to signal za požig ostalih kulturnih domov širom dežele. Spreminjali so se v pepel naši odri, naše knjižnice, mnogo naša kulturna dobrina. In sporedno s tem plamenimi fašistični besnežbovno gasil vse, kar je bilo slovenskega. Oropati so nas hoteli vsega, kar bi kazalo na zunanjo, da smo narod. Le narodne zavesti nam niso mogli vzeti. In ni ga bilo, na kogar bi se bil takrat oprl. Svet — so krivci teh zločinov — je bil gluha in neustrašna država, ki bi bile z nami, so bile same pogazene po fašizmu in obsojene v molku.

Čudi se danes tujec, ko sreča tako malo pri slovenske kulture v naših mestih. Ne tudil bi se, če bi poznal našo zgodovino zadnjega četrtsotletja. Kaj danes velikega lahko pokazati svetu, da je imelo prosto pot naše kulturno izživljanje? Ne bi se nam bilo treba sramovati pred drugimi kulturnimi narodi. Tudi danes se ne sramujemo. Ni naša krivda, če je pred nami široka, neizorana ledina. Odgovornost za to in sramoto nosijo drugi, ne mi! Bridko nam je le, da moramo danes zopet začenjati tam, kjer smo začenjali pred davnimi leti. A začenjamo s svečnimi sfilami mladega naroda, ki ima svojo bodočnost pred seboj. In začenjamo z odločnostjo,

V nemi grozi so se krčila tisočera srca

Ko listamo kroniko prežalostnih dogodkov, ki so četrt stoletja za nami in ki bi naj bili zapisali prve besede mrtvega lista malega naroda ob Jadranu, pomenili pričetek smrtelnih krčev svobodoljubnih ljudi, ki jih je morje in kraška zemlja, skupna, osnovna zavest človeških pravi družila ene z drugimi ob krizišči poti z zapada na vzhod, z juga na sever, se ustavimo ob besedah, ki v polni meri veljajo še danes, čeprav je njih vsebina prepojena drugega, novega duha:

Mera trpljenja našega naroda ob Jadranu se ni dopolnjevala do vrha. Bilekovi so se zvrstili krvavi, ognjeni dogodki tisti tork, o marcu, 13. julija 1920. «Ponosni naš Narodni Dom v Trstu», je zapisal kronist naslednjega dne, središče našega gospodarstva, naše kulture in političnega življenja. Jokali so naši bratje, stari boreci, ki so po vseh zbirali in s svojimi žulji postavili to veličastno stavbo, v nemi grozi so se krčila tisočera srca, ki so bili priča krvavemu krču, zanetenemu na najdražjem, kar jim je še ostalo v teških dneh, se je dvignila temna prošnja: Bratje, vi svobodni in srečni, dovolj je našega trpljenja in muke...

Ugodna ura bje za nas tu naša brata ob Jadranu! Na strahu! To je naš odgovor, edini, dostojen svobodnega naroda, ki ne tepta nikogar, pa se tudi ne pusti od nikogar teptati, odgovor naroda, ki se zaveda svoje svobode, svojih pravih in svojih dolžnosti in ki je vedno na straži, miren in trden, pripravljen na obrambo in boj.

«Napetost je dosegla vrhunec, je da moramo čimprej dohiteti, kar smo zamudili. To smo dolžni svojemu narodu in slovenskemu napredku.

Noben narod ne sme zidati svoje bodočnosti na tuje obljube, ampak le na svoje lastne sile. Požar Narodnega doma in kar je temu sledilo, nam je potrdilo te stare resnice. To prepričanje nam je med to vojno tudi potisnilo orožje v roke in nam narekovalo brezprimernih žrtve. Borili smo se za politično neodvisnost, katera edino je lahko dovoljno jamstvo za svoboden ter nemoten gospodarski in kulturni razvoj. Pregreške so bile naše izkušnje, da bi se mogli sprijazniti s kakršno koli rešitvijo, ki bi nam ne priznavala popolne svobode. Prevel je še duha fašizma v svetu, da bi mogli zaupati komur koli, če nečemo doživeti novih razočaranj. Plameni Narodnega doma so nam v trajen spomin in opomin! Toliko poštenja in politične modrosti je v nas, da nikomur ne odkramo pravice in da smo pripravljeni na odkrito sodelovanje z vsemi protifašističnimi silami pri nas doma in v svetu. Naš boj pa je veljal in velja fašizmu včeraj, danes in jutri!

France Bevč

talrat beležila kronika. «Kdo bi mislil, da bo antanta, katere ugled je bil ob končani vojni tako terdno veljal, kdaj dopustila, da se bodo smele krčiti pravice naroda, ki ne zahteva nič pti zemlje, ki ni njegova».

Peklenska uvertira
Za tisti tork popoldne je nastal «Fascio di combattimento» (bojevnika zveza) v Dantjevi dvorani fašistični shod. Ves Trst je stihnil, da se pripravljajo nekaj izredno težkega.

Fašistični demonstranti so napovedali protislovensko in v svojem na trgu Unità po svojem shodu. In zares je bil shod, ki je trajal pol ure, do 17.30, nekak aranžma za vandalski pohod, za prvi protijudski pogrom. Skupina fašistov, bilo jih morda 500, se je zbrala po shodu na trgu. Nekaj jih je splezalo

Vandalski kres fašističnega razdejanja

Z besnim kričanjem: «Pred Balkan!» se je drhal valila dalje prošnja, da Narodnemu domu, Bile je 18. ura, Velikostno poslopje je bilo popolnoma zapuščeno. Vsa okna, zaprta, snako kavarna in restavracija. Fašisti so se temeljito pripravili na svoj napad in so nemoteno vtrhali v Narodni dom, ki so bile v njem tudi hotelske sobe, orodje in razstrelivo. Takratni, fašistično nastrojeno listi so trdili, da se je sproščilo nekaj strelcev iz doma, da je tresnilo nekaj granat med demonstrante. Pobesnele zveri, ki so vdrle v poslopje, polile pobistvo s petrolejem in zažgale vse, kar jim je prišlo pod roke, niso nase v njem žive duše. Zgodovina ne pove, koliko je bilo dejansko žrtve v gorečem poslopju, ki iz njega ni bilo izhoda ne rešitve za nikogar. Dejstvo pa je, da v domu ni bilo niti ene same puške niti enega sa-

na vojak, s katerega je Dagnino iz Milana pozival množico, naj z dejanji nastopi proti «tujerodcem». Govoril je tudi profesor Conforto, ki pa je moral območniti sprčo hrupa drhali, ko je ta pobila na tla nekega Slovenca. Končno je odvil, Giunta pozval množico, naj nastopi z vso odločnostjo in profesor Ranti se je še premišljeno zlagal, da je bil pravkar do smrti zaboden neki fašist. Tedaj je tolpa bistvu protijudsko demonstracijo zbesnela po Korzu, čez Borzni trg v ulico Mazzini. Spetoma so nevarno ranili nekega nič zlega slutega pasanta. V ulici Mazzini so vdrli v urad jugoslovanske delegacije, divjaško zagospodarili in zažgali zastavo, ki so jo našli v njem. In potem so divjali dalje, napadli, pretepli vsakogar, ki so o njem mislili, da je «tujerodec», pa ranili ta, ko tudi več Italijanov.

Med dimom in plameni sta se pojavili na srednjem oknu tretjega nadstropja dve postavi. V obupu sta iskali pomoči. Neki moški in neka ženska. Ta je bila zelo mlada, odeta v višnjevi plašč in prošje je klicala na pomoč. Moški, ki je stal za njo, je bil star, miren, modreč. Množica pa je vzdihljala: «Boj! Ko jima je ni bilo nobene pomoči, se je delele poglavo skozi okna. Trenutek za njo se staro. Ta, bil je lekarnar Hugo Roblek z Blede, ki je oblezal turke na tlaku, dekle, Ana, je bilo smrtno nevarno poškodovano.

Narodni dom je bil še ves v plamenih, ko so prišli gasilci, pa jih množica ni pustila bliž in so ko-

mokresu niti ene bombe, kolikor jih morda niso vtrhali v zgradbo, ki so bile v njej tudi hotelske sobe, fašisti sami, ki so po lastni hvali temeljito pripravili na svoj napad. Narodni dom pa je bil v nekaj minutah ves v plamenih. Gost, črn dim se je dvignil proti nebu,

Veledelo skvadrstične akcije

Tako je fašizem imenoval požig Narodnega doma ter uničenje drugih slovenskih ustanov

brati okrog razbarjenih škedenjskih planjev, pod peso vred, ki so jih do smrti izmučeni dan za dnem prenosili z ladij v siladišča, iz teh ladje, v slepi službi strojev, mehaničnih kladiv in stružnikov po ladjedelnih.

Poslopje je še vedno gorelo. Dalič po Krasu in Istri je zarelo oblačno nebo sprčo odseva plamene Narodnega doma in požara na Benekem trgu, kjer je leta drhal letnega večera zantela svoj barbarški kres z inventarjem jugoslovanskega konzulata. Po polnoči je vojaštvo zasledilo trg pred Narodnim domom. Šele kasna nočna ura je ohladila bes fašistične množice, da se je razšla.

Pogrom po mestu

Med požarom Narodnega doma so vdrli fašistični demonstranti tudi v stanovanje dr. Klimovca na Oberdankovem trgu. V nekaj minutah so ga do kraja razdejali, po-metali skozi okna knjige, dokumente in pohištvo. Drhal je demotirala Lenkovo gostilno tam v bližini, stanovanje dr. Okretiča v Ma-chiavellijevi ulici. Druga skupina fašistov je popolnoma devastirala kavarno Commercio, vdrli so v hranilnico v ulici Torre Bianca, kjer so zažgali poslovne knjige in spise, s silo so vlomili v Jadransko banko, zverinako so zagospodarili v njenih prostorih, po-metali skozi okna, kar so je mogli premakniti, in zažgali. Enaka usoda je doletela Hrvatsko štedilnico na Borznom trgu.

Razdejali so tudi pisarno šlana mirovne delegacije dr. Obolarja Rybara; pisarni dr. Josipa Vilfana

in dr. Konrada Voduška, kakor tudi skoraj vse «tujerodne trgovine». Okrog 20. ure je manjša skupina fašistov napadla tiskarno «Edinost» v ulici S. Francesco, razbila vsa okna na njej in streljala vanjo. Ko ji je oddelček karabinjerjev vendarle zabranil vstop v poslopje, je navnela na trgovino s papirjem v ulici Valdirivo, uničila Staticevo trgovino s čevlji na trgu Rosario. Druga večja tolpa je vdrila v aršeke šolo v ulici Rosmini, uničila v njej vse opremo, po-metala knjige in učila na ulico ter jih zažgale.

Kmalu po 22. uri se je poglavalova skupina fašistov na Benekem trgu pred jugoslovanske konzulat. Z besnim krikom so vlomili vanj, spet razbili vse in po-metali skozi okna preproge, knjige, pisane, dokumente, skratka vse, kar so našli po sobah. Na trgu pa so zmetali pohištvo in ostalo na kup ter si zanetili svoj vražji kres.

Četrt stoletja kasneje

Ta črni dan v zgodovini fašizma, ognjeni znanilec fašistične dobe, ki se je za vao deselo od Snežnika do Etrne prišel dve leti pozneje, je trajal vrsto človeških žrtve. Med prvimi je bil težko ranjen Josip Ukaj. Antos Bopković je bil nevarno ranjen v trebuh, natakak Cesar Alim-sevič je dobil več ran v stegna in pleča, težko je bil poškodovan Anton Madokavec. Mnogo drugih je bilo manj nevarno ranjenih, med njimi Mario Stmene iz Gorice, Mario Fragolčić, Felice Colombo iz Kar-labrije, trgovec Franc Milonig, Anton Brasković, Anton Majcen, Br-

Obletnica

Triaski Slovenci slavimo danes žalostno obletnico. Kakor smo živa priča, da je ta proti-se bo pri Srbih, dokler bo srbskega rodu, spominjalo Kosovo, tako se bo pri Slovencih, dokler bo slovenskega rodu, spominjalo dan, ko so ognjeni zubi epe-pelili, kar so triaski Slovenci z delom, trudom in z izredno n- najtežjih razmerah dogradili skozi desetletja — naš Narodni dom. Dan 13. julija 1920. je za triasko Slovence in z njimi za vse Slovence — slovensko Kosovo.

Naš Narodni dom ni bil nikoli trdnjava oboroženih zavojalcev, iz katere naj bi planile napadalne čete nad triasko mesto, ni bil nikoli postojanka oboroženih upornikov: bil je le sedež naših kulturnih ustanov in našega ljudskega denarnega zavoda, postavljenega s prihranki, ki si jih je mali slovenski človek v Trstu skozi desetletja tugal od ust. Bil pa je obenem viden izraz volje triaskih slovenskega ljudstva, da tisti, da se ne da zatreti; bil je simbol naše neomajne vere v vstajenje!

Vandalski požig Narodnega doma, ki ga je fašizem organiziral 13. julija 1920, je bil začetek krvave ofenzive, ki jo je fašizem začel v imenu 15 milijonskega naroda proti nam, družbu slovenskega naroda, da bi nam ubil ne samo vero v vstajenje, temveč da bi nam z njim uničil vse pogoje za življenje, da bi nas kot narod zatrl in nas izbrisal iz zgodovine.

Javno mnenje vsega sveta vidi danes v nemškem narodu prvega, s kredo poškopljenega izvrševalca nesmiselne Hitlerjeve zamisli o narodni gospodolavci, ki mu je od Boga dano poslanstvo, da zavlada nad ostalimi manj vrednimi narodi Evrope, poslušajoč se pri tem vseh sredstev, od množinske pokolje do požiga in vpepetih ljudskih naselij. Triaski Slovenci in z nami ves slovenski in

hrvaški rod na Primorskem smo živa priča, da je ta proti-se bo pri Srbih, dokler bo srbskega rodu, spominjalo Kosovo, tako se bo pri Slovencih, dokler bo slovenskega rodu, spominjalo dan, ko so ognjeni zubi epe-pelili, kar so triaski Slovenci z delom, trudom in z izredno n- najtežjih razmerah dogradili skozi desetletja — naš Narodni dom. Dan 13. julija 1920. je za triasko Slovence in z njimi za vse Slovence — slovensko Kosovo.

Naš Narodni dom je bil po-gan, z njim so bili poginili, po-skrbno pripravljenem načrtu. Ostali naši narodni domovi širom dežele, je bilo uničeno docela vse naše narodno premoženje, je bilo zatrito naše kulturno življenje, je bilo po nedolžnem pre-litu slovenske krvi. Ni jim pa uspelo ubiti našo voljo do življenja, naše vere v vstajenje. V vsiljeni borbi za življenje in smrt se je v slovenskem narodu zbudil njegov je zamrlj partizanski duh, in narod Gradnika in Velega Jože je dokazal, da lahko lastno stoji ob strani naroda Matije Gubca in Kraljevi-ča Marka. Napočili je čas, ko bi se bil slovenski narod lahko z lahko kravo maščeval za vse gorje, ki ga je moral prestati. A kaj je napravil ta narod «bar-barov», ta narod sužnjev, ta manjvredni narod, ki bi bil moral izginiti z obličja zemlje, ko se je kot zmagovalec vrnil na zemljo, ki krije tisoče njegovih mučencev, padlih pod fašističnim terorjem; ko se je vrnil pred svoje porušene in požgane domove in vstati v mesto, iz katerih je bil izgnan kot stekel pes? Ni dvignil maščevalne ro-ke nad italijanski narod, s katerim živi te stoletja na tej zemlji in v imenu katerega je fašizem zatrl in našim zločin, temveč mu je kot resnični nosilec nove človeške misli ponudil roko v spravo in bratsko sožitje.

In prav je tako! Na italijan-skem delu prebivalstva te de-žele je, da grezoviti generaciji, zastrupljeno s fašistično megalomanijo, v duhu novega časa. Do včeraj preziranemu sloven-skemu narodu je v zadetjen, da lahko pri tem svetem, a teš-tem delu pomaga in da lahko bratski sprajama v svojih do-movih italijanske sosedelane.

Dr. Franc Tončič

Iskra iz plamena

Tema se je razvijala nad Prose-kom. Vinogradi in trte so se la kot temne senice odražali od sija nekeje v emeri proti Trstu. Otročji smo se zbirali po vasi in s strahom opazo-vali čuden pričet. Bili smo se. Zde-to se nam je nekaj nenavadnega, steklo smo na kraj prosočice vasi in pred nami se je globoko v dolini zasvetil velik ogenj. Nihajoča so trgali plameni v nebo in tvorili na temnih obdihih krvav žar. Ljudje, ki so stali poleg nas, so se molče spogledovali in le vstali se je kdo potihoma uprkal: «Le kaj povi?» Bili smo roki, otroci kot starejši, prestrašeni od dogodkov tistih dni.

Plamen strasti in narodnostne mržnje iz ruševin Narodnega doma so italijanske in slovenske množice v boju spremenile v plamenico bratstva in svobode

Združene so pri manifestacijah v prvih dneh svobode jasno povedale vsemu svetu, da bodo branile svoje demokratične pridobitve in si v složni skupnosti utrle pot k napredku

KULTURNI ZAPISKI

premoženje ostalih dramskih društev. Skoro istočasno ali kratko zatem so bile poškodovane ali uničene tudi vse ostale gledališke družbine v mestu in okolici: Slovenski dramatični društvi v Trstu ni bilo več!

postaviti, nalogo, da utrjuje nar-
no oblasti in posvete vse moči ob-
novi porušene domovine.

Poštni promet obnovljen

Poštno ravnanstvo je objavilo,
da je obnoven poštni promet, ki
sicer samo za dopisovanje, z vsem
državami sveta razen z Nemčijo,
Avstrijo in Japonsko.

Preklic izkaznice

S tem proglašam za neveljavno službeno legitimacijo št. 199, ki jo je izdal na ime STOKA Slavko, rojenega 15. 3. 1920 na Kontovelu pri Trstu — ime očeta Jakob, m.

Poizvedbe

BOŽIČ FRANC, letnik 1921, u
tisk v Nemčiji. M. Stanlager 5414

FABJANČIČ IVAN, odveden
Monakovo. — Fabjančič Tereza
Hrušica 63, Kozina.

GAJROVSEK RAKLO, parizski
2. četi bat. Gradnikove brigade,
grešar od 15. nov. 1943. - **Gab-**
sek Ivanka, Gorenja Tribuna 96.

ANTON MAVRIC, meseca av-
sta 1944 v M. 5539 - **Feldpost**
45083 U-Lager N. 34. - **Mav-**
Marija, Hrusica 100, posta Podg-

KANTE IVAN, roj. l. 1920 v
matoreci pri Trstu, bil v Sardin-
Posta Militare n. 50, zadnje vesti
15. 8. 1943. - **Kante**, Samatoreci

Matr. 381839, C/O Chief P./W. P.
Centre Camp, 309 Cage 10, M. E.
— Sancin Balda, Boliunec 62.

† Dne 13. 1. 1945. je v avetu
dosti žrtvoval svoje življenje
lepšo bodočnost naroda dijah
DANILO TENCE
referent pri Komandi mesta
v Mili Bocu

Sv. Križ pri Trstu, 13. julija 1921.
Zaljubljeni stari: MAKS in ŽANNA

FIA, sestra PETRINA, 1945.
 te, stari ter ostali sorodniki.
 ↑ V najlepšem cvetu mladosti
 je padel za osvoboditev slovenske
 zemlje dne 5. 1. 1945.
MARIO TENČE
 najmlajši borec v Brdih
 V veličinski žalosti: stari
 DOLEFI in ANGELA, sestra
 INES, teta, strica in ostali
 sorodniki.
 Sv. Križ pri Trstu, 13. julija 1945.

FAJT MIJO

11. uri na pokopališču v Barkovju
V Trstu, 13. julia 1945.
Zaljubljeni: žena LJUDMILA
otroci NEVENKA, VOJKA
VERA.

MALI UGLASI

Hišno oskrbnico ali služkinjo, v
na vseh hišnih del, sice triletna
družina. Pogojni dobri. Ponudbe
«Postena» na ogl. odd. «Primorska
ga dnevnik».

MARŠALA nova posilja. Cene
doka. Vta Tarposhila. 7

v slovenskem jeziku isče urad-
clah - Piccardi 57.

Ventilirano zvep
39-42 / 100 prodan
via Tarabocchia 7, vogal via Malo

Odgovorni urednik
JOZE KOREN

lepo je govoril o življenju po
gi, ki bo svobodno in srečno.

umreti. Kulikov je rad sanja
rodnem selu, reki, hribočku po
gozda, brezi in mladem hrastu.

In to v avgustu Konj v
jujnil! In šezine zlate roke
hečkine modre oči, tako modre
takahin ne najdel nikjer. In
vrača se domov, vas vas mu
haja naproti. Na kolhoznom
kolu zvonijo, pod brezami so
grgnjene mize. Koliko žita, plet.
kal! Zena mu proji roko, ki so
ple in zlate.

„Da, če hoče živeti, Aleksej
moraš za življenje boriti.“ In
jeval Kulikov.

Aleksiej Kulikov je razjarjen

Pred vojno je bil Kulikov mladi
človek, priklenjen k žen
Čeprav je bil mlad, starci niso
metavali njegovega mnenja. Z
je razumeti zemljo. Vsaak človek

ga telju - tie: mornarju - obala.
lihi Kuukovu je zemlja pšenica,
ix- kuma vrtovi.

(Se nadaljuje)